

**XIX АСР ИККИНЧИ ЯРМИ - XX АСР БОШЛАРИДА САМАРҚАНД
ВИЛОЯТИ ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАРИДА ОИЛА ВА НИКОҲ
МУНОСАБАТЛАРИ**

Ахмедова З.

Ўзбекистон-Финландия педагогика институти

Аннотация. Мазкур мақолада XIX аср иккинчи ярми - XX аср бошларида Самарқанд вилояти демографик жараёнларида оила ва никоҳ муносабатлари тарихий адабиётлар ва илмий тадқиқот материаллари асосида ёритиб берилган.

Таянч сўзлар: оила, никоҳ, анъанавийлик, замонавийлик, Ўрта Осиё, Туркистон, Фарғона, Самарқанд, аҳоли, ижтимоий ҳаёт.

**СЕМЕЙНО-БРАКОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ
ПРОЦЕССАХ САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ ВО ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

Аннотация. В данной статье на основе исторической литературы и материалов научных исследований освещены демографические процессы, семейно-брачные отношения Самаркандской области во второй половине XIX - начале XX века.

Ключевые слова: семья, брак, традиционализм, современность, Средняя Азия, Туркестан, Фергана, Самарканд, население, общественная жизнь.

**FAMILY AND MARRIAGE RELATIONS IN THE DEMOGRAPHIC
PROCESSES OF SAMARKAND REGION IN THE SECOND HALF OF THE
19TH CENTURY - THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Annotation. This article based on historical literature and scientific research materials, highlights the demographic processes of the Samarkand region in the second half of the 19th - early 20th centuries, family and marriage relations.

Key words: family, marriage, traditionalism, modernity, Central Asia, Turkestan, Fergana, Samarkand, population, public life.

Тарихдан маълумки, оила ва никоҳ муносабатлари ўзбек халқи миллий қадриятларининг ажралмас бир қисми сифатида миллий маданиятнинг асосий мезонларидан бири сифатида ривожланиб, тараққий этиб келган. Оила ва никоҳ жамиятнинг асосини ташкил этувчи бирлик сифатида инсонларнинг тафаккурида одоб ва ахлоқ, берилган сўзга садоқат, меҳмондўстлик, дўстликни

қадрлаш, таълим-тарбия ривожда муҳим ўрин тутиб келади.

Туркистон ўлкаси халқлари ижтимоий ҳаётида оила ва никоҳ муносабатлари жамият тараққиётида аниқ англаш мумкин бўлган ҳодиса бўлиб, тарихчи олимлар томонидан унинг аниқ бир таърифи ишлаб чиқилмаган. Шунга қарамасдан, оила ва никоҳ муносабатлари тушунчаси барча тилларда мавжуд оила ҳақидаги умумий ижтимоий фикрни ифода этади. Фикр мавжуд, аммо ҳар бир тил у орқали ҳар хил нарсани тушунади. Тадқиқот жараёнларида турли илмий фанларнинг тиллари учун энг кўп ишлатиладиган илмий тушунча эса оила сўзи билан ифодаланганлигини англаш мумкин. Тарихий илмий доираларда оила ва никоҳ муносабатлари тараққиётини белгилаш жараёнида олимлар томонидан бир қанча замонавий илмий хулосалар эълон қилиниб келинмоқда. Хусусан, 1926 йилда Москвада ўтказилган оила ва никоҳ муносабатларининг ривожланишига бағишланган IV конференцияда аҳолини рўйхатга олиш тадбирларидан олдин олимлар ва иқтисодчи таҳлилчилар оилани иқтисодий ёки биологик бирлик сифатида белгилаш нуқтаи назаридан баҳс олиб борган эди¹.

Илмий тадқиқотларда оила ва никоҳ тушунчаси ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва бошқа жараёнларни бутун жамият ёки шахс даражасида эмас, балки жамиятни шу шахс билан боғловчи бирлик даражасида кўриш учун объект сифатида фойдаланилди. Бу оиланинг эмпирик қиймати уни қиёсий тадқиқот учун фойдали бўлиш билан бирга уни бошқа фанлар билан қиёсий таҳлил қилиш имконини беради. Оила унинг жамият ва шахс ўртасидаги мавқеини, шунингдек, тарихий ўлчами ва замонавий долзарблигини тадқиқ қилиш ёндашувлар нафакат тил ва фанлар нуқтаи назаридан, балки вақт ва макон нуқтаи назаридан ҳам фарқланади².

Маҳаллий аҳолининг бу каби азалий қадриятлари кўпгина сайёҳ олимларнинг қайдларида келтириб ўтилади. Хусусан, А.Вамбери ҳам ўз эсдаликларида "Ўрта Осиё халқлари урф-одатларининг юксак даражадаги мақтовга сазовор томонлари шундаки, уларда ўз миллий характериға эга ажойиб фазилатлар катъият билан сақланган"-дея қайд этиб ўтади³.

XIX аср охири - XX аср бошларида Самарқанд вилоятининг демографик ҳолатини белгилашда бу ерда кечган оила ва никоҳ муносабатлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқ этилаётган даврда Самарқанд вилоятида оила ва никоҳ муносабатлари узок даврлардан буён маҳаллий аҳоли ижтимоий ҳаётида мавжуд бўлган тартиблар асосида давом этган. Маълумки, оила ва никоҳ муносабатлари Туркистон ўлкасида ислом анъаналари ва шарият қонун-қоидалари асосида

¹ Hirsch F., Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union. (Ithaca: Cornell University Press, 2005):-P. 115.

² Софи Рош. Семья в Центральной Азии: новые исследовательские перспективы изучения. Klaus Schwarz Verlag GmbH. - Berlin.-С. 8. (361)

³ Вамбери А. Очерки Средней Азии. - М. 1868, - С. 296.

тартибга солинган. Бугунги кунга қадар амалга оширилган турли даврга тегишли бўлган илмий адабиётларда Туркистон ўлкасида кечган оила ва никоҳ муносабатлари масалалари замонавий қарашлар асосида ўрганилган. Олимларнинг мазкур муаммога дойир илмий-тадқиқот ишлари орқали Туркистон улкаси ва унинг таркибида бўлган тарихий ҳудудларнинг жамиятда оилавий ҳуқуқий муносабатлар масалалари ҳақидаги кенг таҳлилларини кўриш мумкин. Шу маънода маҳаллий аҳолининг оила ва никоҳ муносабатлари масалаларини ўрганиш ва тадқиқ қилиш доимо олимларнинг диққат эътиборини тортган. XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бошларида ўзбек халқининг оила ва никоҳ муносабатлари ҳақида бу даврда Туркистон ўлкасида яшаган ва ташриф буюрган рус муаллифлари асарларида ҳам тўхталиб ўтилган.

XIX асрнинг 70-80-йилларидан бошлаб ўзбек халқининг маиший турмуш тарзи, Ўрта Осиё халқларининг никоҳдан олдинги ва никоҳ муносабатлари ва оилавий маросимларига умумий тавсиф берилган дастлабки тадқиқотлардан бири рус олими А.Д. Гребенкиннинг тадқиқоти бўлди⁴.

Дастлаб Ўрта Осиё халқлари учун хос бўлган оила ва никоҳ муносабатларининг умумий характер хусусиятларига дойир тадқиқотларга эътибор қаратилса, асосан "никоҳ шакли" тушунчасига урғу берилган. Яъни, Туркистон улкаси никоҳ муносабатларининг "табиати" ҳам анъанавий турмуш шарт-шароитларидан келиб чиққан ҳолда олиб борилган. Шу маънода тадқиқ этилаётган даврда Самарканд вилояти аҳолиси ўртасида ҳам никоҳ муносабатларининг "жуфтлик никоҳи" ёки "куп хотинлилик никоҳи" каби кўринишлари учраб турган⁵.

Самарканд вилоятининг Туркистон генерал-губернаторлиги таркибига киритилганидан кейин унинг ҳудудида аста-секин суд тизимининг асосини ташкил этган умум империя ҳуқуқи жорий этила бошланди. Ўлкада Россия империясининг қонунчилиги асосан мусулмон ҳуқуқи нормалари ва мусулмон фуқаролик процессуал ҳуқуқининг сиёсий бошқарув органлари талаблари асосида бир қатор институтчионал ўзгаришлар юз берди. Мазкур ўзгаришлардан асосийлари Россия империясининг манфаатлари мусулмон ҳуқуқи ва одат нормаларини тан олишни белгилаган ҳуқуқ сохалари; мулкӣ масалаларни бевосита тартибга солувчи фуқаролик, оилавий, никоҳ ва мерос муносабатлари мавжуд эди⁶.

Ўлкани ўрганган рус олимлари маҳаллий аҳолининг турмуш қуриш билан боғлиқ анъаналарини ўрганиш жараёнида Самарканд вилоятида яшовчи

⁴ Гребенкин А.Д. Узбеки // Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу политехнической выставки. - М. 1872.

⁵ Кисляков Н. А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана. - Л. 1969. - С. 65.

⁶ Положение об управлении Туркестанского края // Свод законов Российской Империи: В 5 кн. СПб., 1912. Кн. 1. Т. 2. URL: <http://constitutions.ru/?p=6677&page=2>.

махаллий аҳоли шароитларига хос бўлган айрим мулохазаларни кайд этиб ўтишади. Маҳаллий аҳолининг кўпчилик қисми ёш қизларга уйланишмаган. Аммо айрим бойлар учун бу қоидалар амал қилинмаган. Маҳаллий аҳолининг айрим бой қатлами вакиллари баъзан ўндан ортиқ хотинлари бўлган. Баъзан эса бойларнинг вояга етмаган ўн ёшли қизларга ҳам уйланганлигини кўриш мумкин⁷.

Туркистон маҳаллий аҳолисининг никоҳ ва оилавий муносабатлари асосан шариат нормалари ва қисман одат (одат) қоидалари билан тартибга солинган. Бу ердаги европалик аҳоли вакиллари учун Россия империясининг қонунлар кодексида белгиланган оиланинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўғрисида махсус фармонлар мавжуд эди⁸.

Маҳаллий аҳолининг оила ва никоҳ муносабатлари тартибга солинган одат қоидалари маҳаллий аҳолининг узоқ аерлардан буён фойдаланиб келаётган ижтимоий-тартиб нормалари бўлган ҳолда тадқиқ этилаётган даврда бир қатор ўзгаришларга учради. Тадқиқотчи Г.Б.Нормуродованинг таҳлилларига кўра, жамият ва фуқаролик ишларини қонун-қоидалар асосида тартибга келтириш мусулмонларнинг диний, ахлоқий, ҳуқуқий, турмуш ва урф-одатларга оид нормаларини ўз ичига олган шариат билан амалга оширилган. Шариат мусулмонлар учун фарз ҳисобланган диний қоидалардан ташқари турли хилдаги ҳуқуқлар, келишувлар, савдо, ваколатнома, суғориш, вақф, меросийлик, никоҳ ва ажрим, суд қилиш кабиларга оид тартиб-қоидалар одат тизимида мужассам бўлган⁹.

Тарихдан маълумки, Ўзбекистонда оилавий муносабатларнинг тараққиётида анъана ва урф-одатлар чуқур тарихга эгадир. Оила ва никоҳ муносабатларининг тарихий илдизларига кўра, тадқиқ этилаётган даврда Туркистон ўлкасида оила ва никоҳ ҳуқуқи маҳаллий аҳолининг одат ва шариат қонун-қоидалари асосида ўз ифодасини топган эди. Туркистон ўлкасида яшаб келган туркий халқларнинг никоҳ муносабатлари тўлиқ патриархал оила тизимида боғлиқ бўлиб, унинг характерли жиҳати аёлларга нисбатан эркакларнинг ҳуқуқлари катта эканлиги, баъзан мажбурий никоҳларнинг кайд этилишида бўлган.

Юкорида таъкидланганидек, ўтмишда ярим кўчманчи ўзбекларда қабила эндогамиясининг қолдиклари бўлган: ўз қабиласи ичидаги никоҳлар афзал бўлган, қизнинг бошқа қабилага турмушга чиқиши қораланган¹⁰. Хатто

⁷ Гребенкин А.Д. Узбеки//Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу политехнической выставки. -М. 1872.-С. 62.

⁸ Кисляков Я. А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана. - Л., 1969. - С. 7.

⁹ Нормуродова Г.Б. Зарафшон воҳаси аҳолией: жтимоий-норматив муносабатлар ва уларнинг анъанавий асослари (Бухоро амирлиги мисолида) // Самарканд ва Зарафшон воҳаси тарихи замонавий тадқиқотларда. Самарканд уқишлари - I / масъул муҳ,аррир: Д.Алимова. - Тошкент: Akademnashr, 2020. - В. 149-150. (496).

¹⁰ Этнографические очерки узбекского сельского населения. - Москва: Наука, 1969. - С. 224.

А.Д.Гребенкин кўчманчи найманлар орасида ўз қабиласи ичидаги никоҳлар сақланиб қолганлигини ёзган. Фақат "ўзбеклар ва тожиклар ўртасида узоқ вақтдан бери тузилган никоҳ амалда бўлиб (одатда, ўзбеклар тожик аёлларига уйланган). Ўрганилаётган минтақанинг шарқий қисмида дала мулклари бўлган тожик халқи узоқ вақтдан бери ўз қизларини Самарканд аҳолисига турмушга бериб келган. Тоғ этакларида жойлашган Оқсой қишлоғи тожиклари ҳам узоқ вақт давомида атрофдаги ўзбеклар билан никоҳдан ўтган¹¹.

Анъанавий ислом урф-одатларига нисбатан бетараф бўлиб туюлганига қарамай, қонун лойиҳаси минтақанинг туб аҳолисининг оила ва никоҳ муносабатларидаги диний урф-одатлар тизимида ўзгаришлар киритди. Қонун лойиҳасининг алоҳида бўлими оила ва никоҳ масаласига бағишланди. У маҳаллий аҳоли ижтимоий ҳаётида мусулмонлар учун никоҳнинг қонунийлигини фақат никоҳ шартномасини тузишдан бошлаб ўрнатди. Никоҳ шартномасида никоҳ тузаётганларнинг исм-шарифлари, ҳар иккала эр-хотиннинг қўшган мол-мулки ва гувоҳларнинг имзолари (ҳар икки томондан иккитадан) кайд этилиши керак эди. Маҳаллий аҳолининг урф-одатларидан келиб чиққан ҳолда никоҳ шартномаси тузишда муллага намоз ўқиш учун ҳозир бўлишга рухсат берилган. Аммо таъкидлаш ўринлики, бунинг ҳеч қандай қонуний аҳамияти йуқ эди. Эрининг иккинчи никоҳга киришида собик хотин икки баробар миқдорда маҳр (қалин) олиши, ўзининг никоҳ тўловини, кийим-кечак ва никоҳда олинган барча тақинчоқларини қайтариши керак эди. Бундан ташқари, ажрашган турмуш ўртоғи никоҳда туғилган барча ёки бир нечта болаларни ўзи билан олиб кетиши мумкин эди. Шунингдек, никоҳ икки томоннинг ўзаро розилиги билан бекор қилиниши мумкин эди. Шу билан бирга, мулкий масалалар ва болаларнинг тақдири судья томонидан тасдиқланган ўзаро мажбурий келишув билан ҳал қилинган эди. 1871 йилги Қонун лойиҳаси хотинга маълум шартлар асосида никоҳ шартномасини бекор қилишга рухсат берди ва никоҳ судда (қуйи судда) бекор қилиниши мумкин бўлган ҳолатлар белгиланди¹².

Ислом ҳуқуқида никоҳ фуқаролик шартномаси ҳисобланади ва умуман фуқаролик шартномалари қоидаларига тўлиқ буйсунади. Никоҳ шартномаси никоҳ деб аталади. Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрича тадқиқ этилаётган даврда никоҳнинг ҳақиқийлиги қуйидаги тўрт шартнинг уйғунлиги, чунончи: 1) бевосита монелик қилувчи ҳолатларнинг йўқлиги; 2) муайян шахсларнинг розилиги; 3) маҳрнинг белгиланиши; 4) расмий қоидаларга риоя этилиши билан

¹¹ Гребенкин А.Д. Узбеки. Мелкие народности Заравшанского округа // Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу Политехнической выставки. Вып. 2. Статьи по этнографии, технике, сельскому хозяйству и естественной истории. - М., 1872. - С. 81.

¹² Васильев Д.В. Мусульманская политика Российской империи в Туркестанском и Степном генералгубернаторствах. - М. 2015. - С. 119-120.

белгиланади. Никоҳнинг биринчи босқичи - келишиш, унаштириш (хитба) бўлиб, унда куёв ўзи ёки вакили орқали келиннинг отаси, васийси ёхуд ишончли кишисига таклифини айтади. Эрнинг аёлга ажратадиган мулки (махр) ва никоҳ шартномаси (сига)га кирувчи бошқа шартлар ҳусусида ҳам шу вақтда келишиб олинади¹³.

Никоҳ шартномасининг учинчи шarti мусулмонларнинг турмуш куриши ман этилган ҳолатларнинг йуқлигининг исботи эди. Никоҳнинг ҳақиқийлиги учун никоҳга кирувчи шахсларнинг тенглиги - "кафолат", қабила, уруғ, мақом, мартаба тенглиги масаласи катта аҳамиятга эга эди¹⁴.

Маҳаллий аҳолининг оила ва никоҳ муносабатларидаги яна бир муҳим анъаналардан бири оилаларнинг янги уйланган фарзанди узоқ вақт бир ҳовлида ота-онаси билан яшаб келишган. Баъзан бир ҳовлида ўн нафардан ортиқ оила аъзолари ўз фарзандлари билан биргаликда истиқомат қилганлар. Бу шундан далолат берадики, аҳолининг турмушида анъана ва қадриятларнинг ўрни ниҳоятда юқори бўлиб келган. Самарқанд вилоятида ҳам оила ва никоҳ муносабатлари Туркистон ўлкасининг бошқа ҳудудлари каби кўринишда булиб, куёв томони ўзининг тўрмуш ўртоғи учун қалин пули ва фидя каби анъанавий тўловларни тўлаган. Аммо бу одат ҳар доим ҳам катъий белгиланган тартиб қоидаларга асосланган эмас. Яъни ёшлигидан бирга катта бўлган ҳар икки томоннинг ўзаро розилиги билан болалигидан бирга улғайган унаштирилган оила фарзандлари ҳар доим ҳам қалин пули туламайдилар¹⁵.

Тарихий адабиётлардан маълумки, Ўрта Осиё халқларида ўрта аср анъаналарига кўра, никоҳ ёши уғил болалар учун ўн икки ёшдан, кизлар учун тўккиз ёшни ташкил этган. XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бошларига келганда ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида никоҳ, ёши ўртача 15-17 ёшни ташкил этган. 1897 йилда амалга оширилган аҳолини рўйхатга олиш тадбирлари маълумотларига кўра Ўрта Осиё аҳолиси таркиби бўлган 17-19 ёшдаги қизларнинг 64 фоизи аллақачон турмушга чиққан. 1897 йилги статистик маълумотларда Самарқанд вилояти бўйича жами 450719 нафар хотин-қизлар яшаганлиги келтириб ўтилади. Таққослаш учун Россия империясининг Кавказ қисмида - 53 фоиз, Россиянинг Европа қисмида - 21 фоиз кизлар турмуш куришган¹⁶.

Маҳаллий аҳолининг аксарият эркак қисми 30-40 ёшда турмуш куришган. 1897 йилда 15-18 ёшдаги турмуш қурган эркаклар улуши ушбу ёшдаги турмуш

¹³ Komilov R.R. O'zbek xalqi nikoh munosabatlarining axloqiy estetik mohiyati va transformatsiyasi: falsafa fan doktori (DSc) disser avtoref. - Samarqand. 2023. - B. 16.

¹⁴ Кисляков Н.А. Урта Осиё ва Козогистон халқларида оила ва оилавий урф-одатлар. - М., 1978. - В 63.

¹⁵ Гребенкин А.Д. Узбеки // Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу политехнической выставки. - М. 1872.-С. 63.

¹⁶ Справочник Самаркандской области на 1905 год. Выпуск. VII. Составиль М.Вирский. - Самарканд: Типолитография Г.И.Демурова. 1905.-С. 14.

курған аёлларга қараганда 10 барабар кам бўлган¹⁷.

Мазкур даврда оила ва никоҳ муносабатларининг яна бир хусусиятларидан бири кўпхотинлилик эди. Ўрта асрлардан сақланиб қолган анъаналарга кўра, кўпхотинлилик иқтисодий омиллар билан боғлиқ ҳисобланган. Кўпхотинлилик хусусияти ёки кўриниши асосан аҳолининг бадавлат қатламлари учун мумкин эди. Чунки бир нечта хотинларни сотиб олиш катта маблағни талаб қилар эди. Кўпхотинлилик шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг бадавлат қатламларини ифодаловчи бадавлат хонадонларга хос эди. Кўпхотинлиликнинг демографик жараёнларга таъсири кичик эди. Туркистон ўлкасининг бошқа ҳудудларига нисбатан Самарқанд вилояти аҳолиси ўртасида ажралишлар кенг тарқалмаган. Вилоят аҳоли ўртасида никоҳнинг бузилиши кўпинча шариат кўрсатмаларига кўра содир бўлган, ажралиш, одатда, бир томонлама бўлган, яъни 10 ҳолатдан 9 тасида эрнинг ўзбошимчалигига боғлиқ эди. Эркакни асосиз ажралишлардан фақат мумкин бўлган моддий зарар туфайли сақлаб қолган. Оилада ажралиш содир бўлган тақдирда, у ажрашган хотинига никоҳни тузишда назарда тутилган кўчмас мулкнинг бир қисмини беришга мажбур бўлган.

Никоҳнинг бу каби муносабати унинг умумий шаклини эмас тор хусусиятини ўзида мужассам қилган ҳолда, эркакнинг мулкий ҳолати билан белгиланган. 1897 йилги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра, турмуш қурган аёлларнинг 9-10 фоизи кўпхотинли никоҳда бўлган¹⁸. Бунда иккинчи ва ундан кейинги хотинлар биринчи хотинга бўйсуниб, уй хўжалигидаги барча оғир ишларни бажарган. Ажралиш пайтида эр ажралиш сабабларни кўрсатган (хотиннинг номақбул ҳатти-ҳаракати, уй-рўзғорни бошқаришга қодир эмаслиги, фарзанд кўриш ва тарбиялашга қодир эмаслиги, турмуш ўртоғининг ота-онасига нисбатан ҳурматсизлик ва бошқалар). Эрнинг вазлари маҳаллий судьялар томонидан синчковлик билан тингланиб ўрганилиб, кейин ажралишга рухсат берган.

Самарқанд вилояти аҳолисининг оила ва никоҳ, муносабатларида ҳуқуқий нормаларнинг намоён бўлиши ҳақида гапирганда, улар энг кўп оила ва никоҳ соҳасида мерос ва фуқаролик ҳуқуқи асосида анъанавий одат нормаларини сақланиб қолганлигини таъкидлаш керак. Мазкур даврда оила ва никоҳ муносабатларининг ўзига хос жихатларидан бири никоҳ шартномасининг бекор қилиниши билан боғлиқ ҳолатларга тегишли эди. Шариат ва одат қонун-қоидаларига асосан хотин касал ҳолда турмуш бекор қилинаётган тақдирда ҳуқуқий меъёрий нормаларга кўра, эр собиқ хотинини қуллаб-қувватлаган ҳолда

¹⁷ Акрамова Э.И. Развитие воззрений в аспекте возрастных и социальных особенностей // Ижтимоий тадқиқотлар. Электрон журнал. №SI1. - Тошкент, 2022. - С. 154.

¹⁸ Караханов М.К. Демографические процессы в Средней Азии во второй половине XIX столетия - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://texts.news/demografiya_1 114

яшаб турган уйдан ҳайдаб чиқаришга ҳақли эмас эди¹⁹.

Хулоса қилиб айтганда, Самарқанд вилояти аҳолисининг оила ва никоҳ муносабатлари маҳаллий аҳолининг асрлар давомида шаклланган никоҳ маросимлари ва шариат қоидалари асосида олиб борилган. Миллий кадриятларнинг ажралмас қисми ҳисобланган ушбу ижтимоий муносабатлар XIX асрнинг иккинчи ярмига қадар ислом дини, диний ҳамда дунёвий хусусиятларни ўзида мужассам қилган ҳолда жамият демографик ривожланишининг асосий мезонларидан бири ҳисобланган. Туркистон ўлкасида шаклланган тарихий соғлом тафаккур ва соғлом турмуш тарзи миллий анъаналар замирида оила ва никоҳ муносабатларининг қурилишидаги муҳим таркиб ҳисобланган. Кўзга ташланадиги, мустамлака маъмурияти томонидан ишлаб чиқилган суд-ҳуқуқ меъёрларига қарамасдан оила ва никоҳ муносабатларининг асосий тамойиллари миллий азалий кадрият сифатидаги хусусиятлари, унинг ахлоқий ва тарбиявий жиҳатлари, маҳаллий аҳолининг демографик ҳолати ва жамият тараққиётининг энг кичик бирлиги сифатидаги тарихий анъана ва хусусиятларини сиқиб чиқара олмади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Нормуродова Г.Б. Зарафшон воҳаси аҳолией: ижтимоий-норматив муносабатлар ва уларнинг анъанавий асослари (Бухоро амирлиги мисолида) // Самарқанд ва Зарафшон воҳаси тарихи замонавий тадқиқотларда. Самарқанд уқишлари - I / масъул муҳаррир: Д.Алимова. - Тошкент: Akademnashr, 2020.-496
2. Hirsch F., Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union. (Ithaca: Cornell University Press, 2005):-P. 115.
3. Софи Рош. Семья в Центральной Азии: новые исследовательские перспективы изучения. Klaus Schwarz Verlag GmbH. - Berlin. -361 pp.
4. Вамбери А. Очерки Средней Азии. - М. 1868, - С. 296.
5. Гребенкин А.Д. Узбеки // Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу политехнической выставки. - М. 1872.
6. Кисляков Н. А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана. - Л. 1969. - С. 65.
7. Этнографические очерки узбекского сельского населения. - Москва: Наука, 1969. - С. 224.
8. Васильев Д.В. Мусульманская политика Российской империи в Туркестанском и Степном генералгубернаторствах. - М. 2015. - С. 119-120.
9. Komilov R.R. O'zbek xalqi nikoh munosabatlarining axloqiy estetik mohiyati va transformatsiyasi: falsafa fan doktori (DSc) disser avtoref. - Samarqand. 2023. - B. 16.
10. Акрамова Э.И. Развитие воззрений в аспекте возрастных и социальных особенностей // Ижтимоий тадқиқотлар. Электрон журнал. №SI1. - Тошкент, 2022. - С. 154.
11. Караханов М.К. Демографические процессы в Средней Азии во второй половине XIX столетия - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://texts.news/demografiya_1_114

¹⁹ Караханов М.К. Демографические процессы в Средней Азии во второй половине XIX столетия. - М.: Статистика. 1977.-С. 15.